NOMASTIK BIRLIKLARNING O'QUVCHILARGA PSIXOLINGVISTIK TA'SIRI

Renessans ta'lim universiteti Filologiya kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD)
Xusanova Maksuda Nishonovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada onomastik birliklarning, xususan, antroponim, toponim, etnonim va zoonimlarning o'quvchilar tafakkuri, nutqi hamda psixik qabul qilish jarayoniga ko'rsatadigan psixolingvistik ta'siri tahlil qilinadi. Til birliklari inson ongida ma'lum assotsiativ maydon hosil qilishi, shaxsning milliy-madaniy identifikatsiyasini shakllantirishi va nutqiy faolligini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maktab ta'limida onomastik birliklardan foydalanishning pedagogik va psixologik jihatlari ham ochib beriladi.

Kalit so'zlar: onomastika, psixolingvistika, antroponim, toponim, assotsiatsiya, nutq faoliyati, til tafakkuri, lingvomadaniyat, o'quvchi psixologiyasi.

PSYCHOLINGUISTIC IMPACT OF ONOMASTIC UNITS ON STUDENTS

Maksud Nishonovna Khusanova
Associate Professor of the Department of Philology
Renaissance University of Education

This article analyzes the psycholinguistic influence of onomastic units, particularly anthroponyms, toponyms, ethnonyms, and zoonyms, on students' thinking, speech, and psychological perception processes. The study scientifically elucidates the role of language units in forming associative fields in human consciousness, shaping national-cultural identity, and developing speech activity. In addition, the

pedagogical and psychological aspects of using onomastic units in school education are also revealed.

Keywords: onomastics, psycholinguistics, anthroponym, toponym, association, speech activity, language and thinking, linguoculture, student psychology.

Kirish

Til inson tafakkurining asosiy vositasi bo‘lib, unda xalqning tarixiy xotirasi, milliy mentaliteti va madaniy qadriyatlari mujassam bo‘ladi. Ayniqsa, onomastik birliklar — kishilar, joylar, qabila va boshqa obyektlarning nomlari inson ongiga kuchli psixologik ta’sir ko‘rsatadigan til birliklari hisoblanadi.[1,245] Nomlar oddiy atash vositasi emas, balki ma’lum emotsional, semantik va madaniy ma’lumotlarni o‘zida mujassamlashtiruvchi lingvistik birlikdir.[2.232]

Bugungi globallashuv jarayonida o‘quvchilarning milliy o‘zligini anglashida onomastik birliklarning ahamiyati yanada ortmoqda. Chunki har bir ism yoki joy nomi o‘quvchi ongida tarixiy, madaniy va ma’naviy tasavvurlarni shakllantiradi. Shu bois onomastik birliklarni psixolingvistik jihatdan tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Onomastik birliklarning psixolingvistik mohiyati. Psixolingvistika til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatni o‘rganadigan fan sifatida til birliklarining inson ongida qanday qabul qilinishi, saqlanishi va qayta ishlanishini tahlil qiladi.[4.336] Onomastik birliklar esa boshqa leksik birliklardan farqli ravishda inson xotirasida obrazli va emotsional shaklda mustahkamlanadi. Masalan, “Amir Temur”, “Alisher Navoiy”, “Bobur” kabi antroponimlar o‘quvchi ongida tarixiy shaxs, milliy g‘urur va buyuklik tushunchalari bilan assotsiatsiyalanadi.[5,300] Shu sababli bunday nomlar oddiy leksik birlik emas, balki kuchli psixologik ta’sir vositasiga aylanadi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan qaraganda, nomlar:

- assotsiativ tafakkurni rivojlantiradi;
- obrazli fikrlashni kuchaytiradi;
- emotsional qabul qilishni faollashtiradi;
- nutqiy xotirani mustahkamlaydi;
- milliy identifikatsiyani shakllantiradi.

O'quvchi ma'lum bir nomni eshitganda uning ongida turli semantik maydonlar hosil bo'ladi. Masalan, "Samarqand" toponimi qadimiylik, tarix, Registon, ilm-fan kabi tushunchalarni uyg'otadi.[6.476] Demak, onomastik birliklar inson tafakkurida keng assotsiativ tizimni yuzaga keltiradi.

Antroponimlarning o'quvchi psixologiyasiga ta'siri Antroponimlar, ya'ni kishilar ismlari bolaning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvida muhim rol o'ynaydi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, inson o'z ismiga nisbatan alohida emotsional munosabat bildiradi.[7.478] O'quvchi o'z ismiga bog'liq ma'no va qadriyatlarni anglagan sari uning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. Masalan, "Jasur", "Botir", "Dilnoza", "Mehribon" kabi ismlar ijobiy semantik ma'noga ega bo'lib, bola xarakterining shakllanishiga ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Ismning ma'nosini tushuntirish orqali o'quvchilarda motivatsiya va ijobiy psixologik kayfiyat hosil qilish mumkin.

Bundan tashqari, tarixiy shaxslar nomlarini o'rganish o'quvchilarda:

- vatanparvarlik hissini;
- tarixiy tafakkurni;
- milliy g'ururni;
- ma'naviy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi.

Ayniqsa, adabiyot va ona tili darslarida Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy nomlarning lingvistik va madaniy tahlili o'quvchilarning nutqiy va psixologik rivojiga ijobiy ta'sir qiladi.

Toponimlarning lingvopsixologik xususiyatlari. Toponimlar insonning geografik tasavvuri va tarixiy xotirasini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. O'quvchi "Buxoro", "Xiva", "Qo'qon", "Termiz" kabi joy nomlarini eshitganda ma'lum tarixiy-madaniy obrazlarni tasavvur qiladi.[1.245]

Toponimlar:

- fazoviy tafakkurni rivojlantiradi;
- tarixiy xotirani faollashtiradi;
- milliy-madaniy ongni boyitadi;
- tasviriy fikrlashni kuchaytiradi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, konkret obraz uyg'otuvchi birliklar o'quvchi xotirasida uzoq muddat saqlanadi.[4.336] Shu sababli geografik va tarixiy nomlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Masalan, "Surxondaryo" nomi o'quvchi ongida janubiy hudud, iliq iqlim, qadimiy madaniyat va sheva xususiyatlari bilan bog'liq tasavvurlarni hosil qiladi.[6,352] Bu esa lingvomadaniy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida onomastik birliklardan foydalanishning muhim ahamiyatga ega.Maktab ta'limida onomastik birliklardan samarali foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish bilan birga, ularning psixologik qiziqishini ham kuchaytiradi. Ayniqsa:

- matn tahlilida;
- badiiy asarlarni o'rganishda;
- tarixiy mavzularni tushuntirishda;

- dialektologik materiallarni izohlashda;
- ijodiy yozuv mashqlarida onomastik birliklar muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.[3,287]

Masalan, o'quvchilarga o'z yashash hududidagi toponimlarning kelib chiqishini o'rganish topshirig'i berilganda ularda tadqiqotchilik ko'nikmasi shakllanadi. Bu esa mustaqil fikrlash va analitik tafakkurni rivojlantiradi. Bundan tashqari, onomastik birliklar asosida tashkil etilgan interfaol metodlar:

-assotsiativ xaritalar;

-klaster usuli;

- lingvistik tahlil;

-"Nom tarixi" loyihalari o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali natija beradi.[7,476]

Xulosa o 'rnida shuni aytish kerakki, onomastik birliklar inson tafakkuri va nutq faoliyatiga kuchli psixolingvistik ta'sir ko'rsatadigan muhim til birliklari hisoblanadi. Ular o'quvchilarning assotsiativ fikrlashi, emotsional qabul qilish jarayoni, milliy identifikatsiyasi va nutqiy xotirasining shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Antroponim, toponim va boshqa onomastik birliklarni ta'lim jarayonida maqsadli qo'llash o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi hamda ularning psixologik va lingvistik rivojlanishiga xizmat qiladi.Shu sababli zamonaviy ona tili va adabiyot ta'limida onomastik birliklarning psixolingvistik imkoniyatlaridan keng foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov E. O'zbek onomastikasi. – Toshkent: Fan, 2013.-245b
2. Nurmonov A. Lingvistik nazariya asoslari. – Toshkent: Sharq, 2008. -232 b
3. Leontyev A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva: Smыsl, 2003. -287 c
4. Superanskaya A.V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. – Moskva: Nauka, 1973. -366-s
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.-300b
6. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. – Moskva: Pedagogika, 1999. -352 b
7. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. -478 b